

БАЯН АТҚАРЫҰШЫЛЫҚТА САБАҚТЫҢ НӘТИЙЖЕЛИЛИГИНЕ ЕРИСИҰДЕ АКТЁРЛЫҚ ШЕБЕРЛИКТИҢ ТӘСИРИ

М.Палуаниязов – доцент ў.ў.а

С.Хожамуратов

Ўзбекистан мамлекетлик көркем өнер хэм мәденият институты Нөкис филиалы

Таяныш сөзлер: актёрлық шеберлик, баян үйретиў, музыкалық педагогика, импровизация, оқыўшылардың қызығыўшылығы, эмоционаллық тартылыў, оқытыў усылы.

Ключевые слова: актерское мастерство, обучение изложению, музыкальная педагогика, импровизация, интерес учащихся, эмоциональное вовлечение, метод обучения.

Key words: acting skills, presentation training, music pedagogy, improvisation, student interest, emotional involvement, teaching method.

Кирисиў. Баян шертиўди үйретиў хэр қандай музыка эспабында болғаны сыяқлы, техникалық көнликпелерди өзлестириў менен бирге, оқыўшының эмоционал хэм дөретиўшилик қәбилетин раўажландырыўды талап етеди. Дәстүрий оқытыў усыллары көбинесе нота оқыў хэм шынығыўлар менен шекленип, әсиресе, балалар, жас өспиримлерде мотивацияның төменлеўине алып келеди. Бул мақалада дөретиўшилик шеберлиги элементлерин баян сабақларына интеграциялаў сыяқлы инновациялық усыл ҳаққында сөз барады. Импровизация, мимика, пантомима, рольли ойындар сыяқлы актёрлық усыллар сабақ процесин жанлы, ойынлы хэм сезимлерге бай етиўге, сабақтың сазенде шахсын қәлиплестириўге тәсирин күшейтиўге имкан береді. Изертлеўдиң мақсети - баян атқарыў материалын өзлестириў сапасы хэм оқыўшылар мотивациясына актёрлық шеберликтин тәсирин анықлаўдан ибарат. Теориялық тийкарлар. Педагогикалық курал сыпатындағы актёрлық шеберлиги К.С.Станиславскийдиң дөретиўшилигине сүйенеди, көркем өнерде "тәсирлениў"диң әҳмийетин атап өткен. Музыкалық педагогикада бул усыл Д.Б.Кабалевский, Н.А.Ветлугина сыяқлы авторлар тәрәпинен раўажландырылып, музыканы "эмоционал-образлы" атқарыў усыныс етиледи. Баян - халық саз эспабы болып, оның тәсир етиў

мүмкиншилиги жүдә көп, бирақ оны үйретиў көбинесе курғақ болады. Актёрлық интеграциясы төмендегилерге жәрдем береді: Музыкада сезимлерди жеткеріў ушын мимика хэм хәрәкетлерди раўажландырыў. Ролли сценария арқалы қатнасыўшылықты арттырыў (мәселен, "ертекти баянлаўшы"). Тәжирийбе базасы: мектептерде 30 оқыўшысы (8-12 жас), олар қадағалаў (дәстүрий сабақлар) хэм тәжирийбе (актёрлық элементлер менен) топарларына бөлинген. Эксперимент усылы тәжирийбе топарында сабақлар төмендеги схема бойынша дүзилди:

1. Шынығыў-импровизация (5-7 мин): Оқыўшылар пантомима менен баянға "жанландырыў" береді ("балалайка кийген самал" сүўрети).
2. Ролли ойын (10 мин): пьесаны образ (халық ойыншысы, ертеқ қахарманы) көринисинде орынлаў.
3. Эмоционал сәўлелениў (5 мин): музыка тәсиринде пайда болған сезимлерди театр анализи элементлери жәрдеминде талқылаў.
4. Техникалық ислеў (20 мин): көркемликке итибар қаратыў.

Қадағалаў топары стандарт бағдарламаға әмел етти.

Баҳалаў: техникалық тестлер (тезлик, анықлық), мотивация сораўнамалары (Ликерт шкаласы), атқарыўлардың аудиожазыўлары (эксперт баҳасы).

Изертлеу нәтижелери

Көрсеткиш	Бақлау топары (%)	Тәжирийбе топары (%)	Айырмашылығы (%)
Шынығыу мотивациясы	65	92	+27
Атқару техникасы	72	85	+13
Эмоционаллық тәсирлилик	58	84	+26
Импровизация дәрежеси	45	78	+33

Мағлыұматлар тастыйықлайды: актёрлық усыллар сабақтың нәтижелилигин 20-30% ке асырады. Эксперименталлық топар оқыўшылары көбирек қызығыўшылық көрсетти, сабақларға аз қатнасты, пьесалардың характерин жақсы көрсете алды (мысалы, И.Дунаевскийдің "Кадрилли" пьесасы).

Әмелий усыныслар: стандарт баян сабағына 15-20% актёрлық элементлерин киргизиў; "Ертекте Баян," "Мимикалар арқалы сезимлер" сценариялары менен методикалық қолланба таярлаң. Педагогларға актёрлық шеберлиги тийкарларын үйретиў (қысқа семинарлар). Хәр қыйлы жасларға бейимлестириў: киши жастағылар ушын - ойынлар, үлкен жастағылар ушын - драмалық талқылаў.

Актёрлик шеберлиги академик музыка дүньясынан узақта болыўына қарамастан, баян сабағының нәтижелилигине үлкен унамлы тәсир көрсетиўи мүмкин. Бул тәсир бир неше тийкаргы тәрәплерде көринеди:

1. Сезимлерди түсиниў хәм жеткерип бериўди жақсылаў: Эмоционаллық тереңлик: музыка, әсиресе халық музыкасы көбинесе сезимлерге - қуўаниш, қайғы, мухаббат, меланхолияға бай болады. Актёрлық шеберлик усы сезимлерди билиўге, жасаўға хәм жеткерийге үйретеди. Оқыўшы актёрлық техникасын өзлестириў арқалы ноталарды шертиўди емес, бәлким баян сестине тийисли руўхый жағдайды киргизиўди үйрениўи мүмкин. Тыңлаўшы менен байланыс: музыкант, актёр сыяқлы, аудитория алдында шығып сөйлейди (ол тек гана оқытыўшы болса да). Контакт орната билиў, атқарылып атырған шығармаға өзиниң мүнәсибетин тыңлаўшыға жеткерий - бул актёрдың

сахнада ислейтуғын жұмысы. Бул атқарыўды және де жанлы хәм исенимли етиўге жәрдем береди. Интерпретация: актёрлик шеберлик тексттен (бул жағдайда - музыкалық тексттен) излеў, талқылаў қәбилетин раўажландырады. Бул оқыўшыға композитор идеясын тереңирек түсиниў, өзине тән атқарыў усылын табыў имканиятын береди.

2. Сахна мәдениаты хәм исенимин раўажландырыў: Шығып сөйлеў алдында қорқынышты жеңиў: Сахна қорқынышы кең тарқалған машқала. Дем алыў шынығыўлары, дене менен ислеў, дыққатты бир жерге қойыў сыяқлы актёрлық усыллар оқыўшылардың толқынланыўын басыў хәм шынығыў ўақтында өзин исенимли сезиўине жәрдем бериўи мүмкин. Сахналық көрсетиў: актёрлық ойын вербал емес қуралларға көп итибар береди: жест, мимика, поза. Мейли, баянист белсендилик пенен хәрәкет етпесин, бирақ өз денесин саналы басқарыў, тәбийий қәдди-қәўмет, сахнада "өзин тута билиў" - булардың барлығы сахнада унамлы тәсир қалдырыўшы фактор есапланады. Концентрация хәм дыққат-итибар: Актёрлар шалғытыўшы факторларға қарамастан, өз ролине дыққат-итибарды қаратыўы керек. Дыққат-итибардың бул қәбилети баян шертиў процесине туўрыдан-туўры тийисли болип, оқыўшының дыққат-итибарын музыка, техника хәм баян етиўге қаратыўға жәрдем береди.

3. Мотивация хәм қатнасыўды арттырыў: Ойын көзқарасы: Актёрлик шеберлиги көбинесе ойын элементин өз ишине алады, бул болса оқыў процесин және де қызықлы хәм бир тегис емес етиўи мүмкин. Өзин музыка сәйкес келетуғын қахарман сыпатында көрсетиў ямаса

музыка астында кишкене "саҳналар"ды көрсетиў - булардың барлығы қызығышылықты арттырыўы мүмкин. Креативликти раўажландырыў: Актёрлық дөретиўшилик пикирлеўди хошаметлейди. Оқыўшы актёрлық усылдан пайдаланып, сес, динамика, артикуляция менен тәжирийбе өткеріўди баслаўы, эсбаптың жаңа тәсирли имканиятларын излеўи мүмкин. Тереңирек кирип барыў: оқыўшы музыкаға тарийх ямаса диалог сыпатында "қатнас жасай басласа," оның оқыў процесине кирип барыўы терең хэм мазмунлы болады. Актёрлық шеберлигин баян сабағина қалай киргизиў: Музыка материалы менен ислеў: Оқыўшыға атқарылып атырған пьесаға қандай қахарман, қандай жағдай ямаса қандай кейпийт сәйкес келетуғынын көз алдына келтириўди усыныў. "Гүрриң айтып бериў". Оқыўшыдан хәр түрли сезим хэм ўақыяларды сеслер арқалы жеткерип бериў арқалы "гүрриң айтып бериўин" сораў. Диалог: Музыканы саз эсбаплары арасындағы ямаса сазенде хэм тыңлаўшы арасындағы диалог деп көз алдына келтириў. Дене менен ислеў: Дем алыў шынығыўлары: Даўыстың таянышын жақсылаў, кыйыншылықты сапластырыў ушын терең хэм басқарылатуғын дем алыўдың актёрлық усылларынан пайдаланыў. Қәдди-қәўмет хэм булшық ет күшлениўи менен ислеў: Беккемлениўдиң алдын алыў хэм хәрекет еркинлигин жақсылаў ушын денени босастырыў хэм аңлаў ушын шынығыўларды қолланыў. Аңлатпа менен ислеў: Мимика: оқыўшыға "жүз бенен ойнаў"ды усыныс етиў, кейин оны баян ойыны арқалы жеткерип бериўге хәрекет етиў. Концентрация: оқыўшының музыка хэм техникада жақсырақ дыққат аўдарыўына жәрдем бериў ушын дыққатты жәмлеў шынығыўларынан пайдаланыў.

Әхмийетлиси: Мақсет - баян сабағын театр дөгерегине айландырыў емес, бәлки музыкалық түсиник хэм атқарыў шеберлигин тереңлестириў ушын айрықша усыллардан пайдаланыў. Индивидуал жантасыў: барлық оқыўшылар бундай усылларды бирдей қабыл етпейди. Индивидуал өзгешелик хэм қәлеўлерди есапқа алыў әхмийетли. Өз ўақтында

орынланыўы: Оқыў процесинде актёрлық элементлерди бирлестириў логикалық хэм тийкарлы болыўы керек. Актёрлық усылларды, әсиресе, анық баян етиў ямаса характерге ийе шығармалар менен ислесиўде қолланыў нәтийжели болыўы мүмкин. Мысалы, фольклор намалары ямаса романтикалық балладалар тийкарындағы пьесаларды үйрениўде оқытыўшы оқыўшыға өзін музыка айтып беретуғын ўақыяның қахарманы деп таныстырыўын усыныс етиўи мүмкин. Бунда оның мотивациясын, руўхий жағдайын, егер композицияда нәзерде тутылған болса, басқа "қахарманлар" менен қатнасықларын ислеп шығыў болыўы мүмкин. Бундай усыл әпиўайы механикалық ойын шеңберинен шығып, атқарыўға тыңлаўшыны тәсирлендире алатуғын жанлы, органикалық сес бериў имканиятын береді. Буннан тысқары, актёрлық шеберлик еситиў хэм ритм сезимин раўажландырыў процесин революция қылыўға укыплы. Хәр түрли интонацияларды, хәрекетлерди, хәттеки мимикаларды билиў хэм еслетиў бойынша шынығыўлар арқалы оқыўшы музыка тилиниң өзгешеликлерин нәзикирек сезиўди үйренеди. Бул өз гезегинде, оның баян тембрин, динамикасын хэм артикуляциясын басқарыў қәбилетинде өз көринисин табады. Солай етип, актёрлық инструментар шалғытыўшы емес, ал көбирек тәсирли хэм мазмунлы жаңлаўға ерисиўдиң күшли куралына айланады. Импровизаторлық көнликпелерди раўажландырыўды актёрлық шеберлик элементлери жәрдемінде де хошаметлеў мүмкин. Мысалы, оқытыўшы оқыўшыға белгили бир кейпийтты "шертиўди" ямаса музыкалық сөзге "жуўап бериўди" усыныс етип, оны дөретиўшилик излениўге шақырады. Театр импровизациясын еслетиўши бул шынығыў заманағей музыканттың әхмийетли бөлеги болған спонтанлық, тез жуўап бериў хэм стандарт емес музыкалық шешимлер қабыл етиўге үйретеди. Соны айрықша атап өтиў керек, актёрлық шеберликтин интеграциясы баянисттиң драма театры артистине айланыўын нәзерде тутпайды. Бунда музыкалық образлардың және де толық

ашылыўына, эмоционал тәсирлениўдин раўажланыўына, исенимли сахналық көрсетиўдин қәлиплесиўине жәрдем беретугын айырым усыллардың нәзик қолланылыўы хаққында сөз барады. Бул үйрениў процесин байытады, оны көп қырлы хәм қызықлы етеди, нәтийжеде, жас баянисттиң улыўма шеберлигин арттырады, оның әпиўайы атқарыўшы емес, ал хақыйқый музыканы талқылаўшы болыўына имканият жаратады.

Жуўмақлап айтқанда актерлик шеберлиги баян сабағын әдеттегиден дәретиўшилиқ процесине айландырып, баланың раўажланыўына тәсирин

күшейтеди. Бул усыл тек көнликпелерди раўажландырып қоймастан, ал өзін-өзи эмоционал жақтан көрсете алатугын шахсты тәрбиялайды. Келешектеги изертлеўлер усылды басқа да қуралларға кеңейтиўи мүмкин. Актёрлик шеберлиги баян оқытыўшысы арсеналында баҳалы қурал болыўы мүмкин. Ол оқыўшыларға тек ғана техникалық көнликпелерди өзлестириўге емес, ал музыкада "жасаў"ды үйрениўге, оның эмоционаллық байлығын жеткерийге, тыңлаўшылардың кеўлинен шығыўға жәрдем береді. Бул билим алыў процесин терең, мазмунлы хәм нәтийжели етеди.

Пайдаланылған әдебиятлар

1. Станиславский К. С. *Моя жизнь в искусстве*. М.: Искусство, 2000. - 456 с.
2. Кабалевский Д. Б. *Как рассказывать детям о музыке*. М.: Просвещение, 1980. - 208 с.
3. Ветлугина Н. А. *Методика музыкального воспитания в дошкольном детстве*. М.: Просвещение, 1986. - 287 с.
4. Гозенпуд А. А. *Баян и аккордеон: история и современность*. Л.: Музыка, 1975. - 320 с.
5. Медведев В. И. *Педагогическая импровизация в музыкальном образовании*. СПб.: Лань, 2015. - 180 с.
6. Зимняя И. А. *Ключевые компетенции как результативно-целевая основа компетентностного подхода в образовании*. М.: Исследовательский центр проблем качества подготовки специалистов, 2004. - 42 с.

РЕЗЮМЕ. Мақалада актёрлық шеберлик усылларының баян оқытыў мотивациясы хәм нәтийжелилигине тәсири үйренилген. Жумыста музыка сабақларында актёрлық техникасын (импровизация, эмоционаллық тартыў, рольли ойындар) үйретиўдин психологиялық-педагогикалық тәрәплери талқыланады. 30 оқыўшы менен өткерилген эксперимент тийкарында оқыўшылардың пәнге қызығыўшылығы 25-30% ке артыўы, атқарыў техникасы хәм музыканы эмоционаллық қабыл етиўи жақсыланыўы анықланды. Балалар музыка мектеплери баян үйретиў бағдарламасына актёрлық элементлерин киргизиў бойынша әмелий усыныслар берилген.

РЕЗЮМЕ. В статье рассматривается влияние методов актерского мастерства на мотивацию и эффективность обучения изложению. В работе анализируются психолого-педагогические аспекты обучения актерской технике на уроках музыки (импровизация, эмоциональное вовлечение, ролевые игры). Эксперимент, проведенный с 30 учащимися, показал, что интерес учащихся к предмету увеличился на 25-30%, а их исполнительская техника и эмоциональное восприятие музыки улучшились. Даны практические рекомендации по включению элементов актёрского мастерства в программу обучения баянному искусству в детских музыкальных школах.

SUMMARY. The article examines the influence of acting techniques on motivation and the effectiveness of teaching presentation skills. The work analyzes the psychological and pedagogical aspects of teaching acting techniques in music lessons (improvisation, emotional involvement, role-playing). An experiment conducted with 30 students showed that their interest in the subject increased by 25-30%, and their performance technique and emotional perception of music improved. Practical recommendations are given on incorporating elements of acting skills into the bayan art training program in children's music schools.